

PRILOG RASPRAVI O PRAVNOM STATUSU ISE U RIMSKO VRIJEME

Bruno BIJAĐIJA
Dubrovnik, Hrvatska

UDK:34: 94(497.5 Isa)
Stručni rad
Prihvaćeno: 5. lipnja 2015.

U radu se raspravlja o pitanju municipalnog statusa Ise tijekom rimskog vremena na današnjem otoku Visu. Razni autori koji su se bavili ovim problemom dolazili su do različitih zaključaka: od municipalne ovisnosti Ise o Saloni do njezine municipalne neovisnosti. Na temelju povijesnih događaja, arhitekture, povijesnih izvora, epigrafske baštine i gospodarskih prilika autor pokušava rasvijetliti ovo pitanje.

Cljučne riječi: Isa, carski kult, sarkofag Albucija, municipij, prefektura.

Pitanjem pravnog statusa Ise u rimsko carsko doba bavili se brojni autori, a njihova mišljenja posve su različita. G. Novak smatra da je Isa uživala municipalni status.¹ Ovakvom mišljenju priklanja se i M. Zaninović.² G. Alföldy, M. Suić i S. Bilić-Dujmušić iznose suprotno mišljenje, tj. da je Isa potpala pod jurisdikciju Salone.³ J. J. Wilkes iznosi mišljenja Novaka i Suića, ali ne zauzima definitivan stav o samostalnosti Ise u rimsko vrijeme.⁴ N. Cambi zalaže se da je isejska samostalnost postupno nestajala u interesnoj sferi sve snažnije Salone, a i zbog vlastite dekadencije.⁵ M. Glavičić zaključuje da Isa posjeduje municipalitet nižeg ranga i zato nema potpunu autonomiju.⁶ R. Matijašić zauzima rezerviran stav, vjerujući da se možda radi o prefekturama.⁷ Svi navedeni autori svoje su teze dobro argumentirali i čini se teškim opredijeliti se za samo jedno mišljenje. Međutim, potrebno je preispitati sve argumente koje su autori uzimali za dokazivanje svojih teza. Također je ključno uzeti u obzir i neke druge činjenice

¹ G. NOVAK, 1955., 42.

² M. ZANINOVIĆ, 1996., 98.

³ G. ALFÖLDY, 1965., 106 – 107, 196; M. SUIĆ, 1996a, 303; S. BILIĆ-DUJMUŠIĆ, 2004., 320.

⁴ J. J. WILKES, 1969., 223 – 224, 229.

⁵ N. CAMBI, 1961./1962., 107 – 108.

⁶ M. GLAVIČIĆ, 2002., 65.

⁷ R. MATIJAŠIĆ, 2009., 166.

koje nisu dovoljno apostrofirane ili su potpuno zanemarene, a koje mogu biti od koristi za dokazivanje ili osporavanje municipalne neovisnosti Ise u rimsko doba.

Odnos Isejaca i Rimljana, gledano iz povijesnih vrela, započeo je zajedničkim vojnim akcijama.⁸ Nakon propasti politike Demetrija Hvarskog Isa steže položaj „prijatelja i saveznika rimskog naroda“ (*socius et amicus populi Romani*).⁹ Nakon ratova s Ilirima (229. i 219. g. pr. Kr.) Isa je osnovala svoje gradove Tragurij¹⁰ i Epetij¹¹, a moguće i Salonu (Sl. 1).¹² Osnivanjem ovih gradova Isa je sebi priskrbila izrazito dobro novo tržište. Uz poljoprivredu, ribarstvo i stočarstvo, vinogradarstvo je osiguravalo Isejcima vrlo visok prihod.¹³ Grčko poslanstvo u Akvileju 56. g. pr. Kr. zabilježeno je na natpisu koji je sačuvan u četiri fragmenta pronađenih u Salonu. Fragmenti su napisani grčkim jezikom.¹⁴ (Sl. 2) Poslanstvo svakako ima za cilj ostvariti neka prava koja su ugrožena. Imajući u vidu dolazak rimskih poslovnih ljudi okupljenih u konvent rimskih građana¹⁵ s jedne i ranijih grčkih kolonista s druge strane, realno je očekivati da su ta prava bila ekonomske naravi. U konkretnom slučaju preklapanje interesa moglo je biti povezano s carinskim sustavom.¹⁶ Naplata carinskih pristojbi zasigurno je nanijela grčkim kolonistima težak gospodarski udarac. Ne može se zanemariti činjenica da se saslušanje poslanstva održalo upravo u Akvileji gdje se nalazio jedan od najvažnijih portorija u čitavoj rimskoj državi. Upitno je tko je zapravo uputio

⁸ Prvi susret Isejaca i Rimljana zbio se 231. g. pr. Kr. prilikom opsade Ise od strane Agrona. Više o prvom ilirskom ratu vidi: B. GABRIČEVIĆ, 1974., 5 – 24. Isa pomaže Rimu 201. g. pr. Kr. s dvadeset lađa u borbi protiv Filipa V. Makedonskog, a već 198. g. pr. Kr. trideset isejskih brodova je u sastavu rimske flote kod Peloponeza. Isejski brodovi i čete ponovno pomažu Rimljanima u borbi protiv sirijskog kralja Antioha III., a 171. g. pr. Kr., Isa pomaže Rimu s dvanaest lađa protiv makedonskog kralja Perzeja. B. KIRIGIN, 1996., 170; B. KIRIGIN, 2010a, 122 – 123; S. ČAČE, B. KUNTIĆ-MAKVIĆ, 2010., 69.

⁹ Sintagma *socius et amicus populi Romani* vjerojatno je zabilježena na natpisu o poslanstvu u Akvileji. D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 2011., 196 – 197. Ali i na temelju povijesnih vrela (Cassius Dio, 12, frg. 47, 1; Polyb., 2, 8; App., *Illyr.*, 2, 7) mogli bismo zaključiti da je Isa zaista imala takav odnos prema Rimu. B. GABRIČEVIĆ, 1974., 14 – 15; M. SUIĆ, 1996b, 319. Više o odnosima Rima i grčkih kolonija na istočnoj obali Jadrana vidi: P. S. DEROW, 1991., 261 – 270; A. M. ECKSTEIN, 1999., 395 – 418.

¹⁰ Strabo, 7, 5, 5; M. SUIĆ, 1996a, 304 – 307; V. KOVAČIĆ, 2010., 139 – 141.

¹¹ Plin., *Nat. Hist.*, 3, 152; M. SUIĆ, 1996a, 310; B. KIRIGIN, 2010b, 142 – 143.

¹² G. NOVAK, 1949., 67 – 70; M. SUIĆ, 1963., 11 – 38; B. KIRIGIN, 2010c, 144 – 145; D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 2011., 199.

¹³ G. NOVAK, 1955., 55 – 60; B. KIRIGIN, 2010a, 121.

¹⁴ M. ABRAMIĆ, 1924./1925., 4; M. SUIĆ, 1996b, 317 – 326; B. KUNTIĆ-MAKVIĆ, J. MAROHNIC, 2010., 78 – 79; D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 2011., 194 – 200; S. ČAČE, 1997./1998., 57 – 81; N. CAMBI, 2012., 9 – 10.

¹⁵ O konventu rimskih građana u Salonu obavještava nas Cezar. Caes., *Bell. civ.*, 3, 9.

¹⁶ M. SUIĆ, 1996b, 323 – 324.

poslanstvo u Akvileju: stanovnici Ise ili Tragurija.¹⁷ Neizvjesnost odnosa Salone i Tragurija u republikansko doba priječi nas da potvrdimo ili negiramo tvrdnju o samo tragurijskom poslanstvu. Svakako ne bismo smjeli marginalizirati spomen Tragurijaca na natpisu, kao ni ime stanovnika Epetija koji su vrlo vjerojatno bili zabilježeni na oštećenom dijelu natpisa.¹⁸ U konačnici poslanstvo je zasigurno grčko na čelu s Isom, ako se uzmu u obzir raniji diplomatski odnosi Ise i Rima. A i ime Ise spomenuto je barem šest puta na natpisu.¹⁹ Navođenje Tragurija i vjerojatno Epetija zasigurno sugerira neke nove odnose u novoosnovanoj provinciji Ilirik na relaciji Isa prema svojim kolonijama na kopnu. U ovakvoj situaciji teško da za Isu možemo kazati da je slobodni polis. Ona je tada jednostavno bila priključena provinciji Ilirik, odnosno rimskoj državi. Natpis svakako sugerira razdvajanje navedenih kolonija od matice. Navod Jadastina na natpisu nije razriješen. S. Čače povezuje spomenute Jadestine s Jaderom, odnosno s Liburnima, uzimajući Manijski zaljev u širem smislu.²⁰ Isejsko poslanstvo postiglo je zadovoljavajući ishod, ako je suditi prema natpisu iz Salone u čemu se slažu svi autori.²¹ Drugačije mišljenje zastupa P. Culhman smatrajući da se radi o problemima između Tragurija / Ise i Delmata u kojima su Grci zatražili pomoć Rima, a da su Tragurij i Epetij kolonije Ise. Autorica također smatra da nije bilo latinskog prijevoda.²² Ma kakav god bio razlog poslanstva u Akvileju, za nas je u ovom trenutku najvažniji diplomatski odnos Ise i Rima. Svakako u vremenu kada se datira ovaj natpis možemo još govoriti o isejskoj samostalnosti. Kakva je ta samostalnost *de facto* bila ostaje upitno. No, već sljedeći kronološki događaj upućuje na pravo stanje stvari. Radi se o munificijenciji Kvinta Numerija Rufa.

Kvint Numerije Ruf, patron Ise, dao je obnoviti neki trijem na vlastiti trošak.²³ Natpis potječe s Visa i svakako svjedoči o učvršćenju odnosa između Isejaca i Rimljana. Natpis valja datirati između 55. i 50. g. pr. Kr., odnosno nakon

¹⁷ Prema mišljenju M. Suića, Isejci su poduzeli misiju u Akvileju. M. SUIĆ, 1996b, 317 – 318. Prema čitanju natpisa D. Rendića-Miočevića misija je bila tragurijska, a spomen Ise poslužio im je u diplomatske svrhe. D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 2011., 196 – 200.

¹⁸ B. KUNTIĆ-MAKVIĆ, J. MAROHNIC, 2010., 78 – 79.

¹⁹ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 2011., 195 – 196.

²⁰ S. ČAČE, 1997./1998., 72 – 77. Jadestine s tadašnjim Zadrom povezuju M. Suić i D. Rendić-Miočević. M. SUIĆ, 1996b, 322; D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 2011; N. Cambi povezuje Jadestine s natpisa s lokalitetom Resnik (Donja Kaštela). N. CAMBI, 2012., 9 – 10.

²¹ M. ABRAMIĆ, 1924./1925., 7; G. NOVAK, 1949., 70; M. SUIĆ, 1996b, 325; D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 2011., 200.

²² P. CULHMAN, 1993., 54 – 55, 60 – 61.

²³ CIL 1, 605; CIL 3, 3078. Natpis u restituciji glasi: *Q(uintus) Numerius Q(uinti) f(ilius) Vel(ina tribu) / Rufus leg(atus) patron(us) / portic(um) reficiund(am) / de sua pecun(ia) coer(avit) / idemque prob(avit).*

poslanstva u Akvileju, a prije konačnog sukoba Cezara i Pompeja.²⁴ Valja istaknuti da je natpis napisan na latinskom jeziku što ukazuje na stanovite promjene.²⁵ Ali zašto Isa pristaje na takav potez, odnosno zašto ima rimskog patrona? Očito se radi o nemogućnosti kontroliranja situacije i položaja, pa se ovakav potez može izravno povezati s prekidom statusa samostalne Ise kao slobodnoga grčkog polisa. U prilog ovakvoj tvrdnji ide i činjenica što Isa dobiva patrona, rimskog građanina. Kako Kvint Numerije Ruf ulože svoja financijska sredstva u obnovu trijema, možemo govoriti o kontinuitetu urbanog naslijeđa. Isi je dodijeljeno rimsko građansko pravo (*Issa civium Romanorum*).²⁶ Poslanstvo u Akvileju (56. g. pr. Kr.) i ubrzo zatim munificijacija patrona Numerija Rufa (između 55. i 50. g. pr. Kr.) sugeriraju da bi se u ovom vremenskom rasponu (okvirno do 60. do 50. g. pr. Kr.) trebalo tražiti dodjeljivanje građanskog prava sloju ljudi u zajednici.²⁷ Međutim, da je nezadovoljstvo Isejaca takvom politikom bilo veliko, potvrđuje njihovo svrstavanje na Pompejevu stranu.

Za vrijeme sukoba između Cezara i Pompeja 49. g. pr. Kr. na vidjelo izlazi istina: Isejci se priklanjaju Pompeju.²⁸ Time nam se jasno daje do znanja da se Isa nije priklonila Pompeju iz straha, već svojevoljno i otvoreno.²⁹ Očito su priklanjanjem na Pompejevu stranu vidjeli neki interes koji im je bio obećan. Ali nakon poraza Pompeja Isejci su samo mogli moliti milost od Vatinija.³⁰ Zanimljivo je da ih Cezar vidi kao najugledniji grad na istočnoj obali Jadrana (*nobilissimum regionum eorum oppidum*).³¹ Ovakav Cezarov navod upućuje na zaključak da ih on još uvijek vidi kao kultivirano središte bez obzira na svrstavanje na Pompejevu stranu.

U tijeku povijesnih događaja vezanih uz Isu moramo spomenuti i Lucija Aruntija Marka Furija Kamila Skribonijana koji je bio carski namjesnik provincije Dalmacije od oko 40. do 42. g.³² Nas u ovom povijesnom događaju zanima zbog čega je Skribonijan sa svojom skupinom ljudi odlučio pobjeći baš na Visu. Možda je upravo na Visu od nekoga očekivao pomoć u nadi da će uspjeti pobjeći dalje.

²⁴ B. GABRIČEVIĆ, 1968., 25; B. GABRIČEVIĆ, 1970., 553 – 557; B. KIRIGIN, 1996., 51.

²⁵ S. ČAČE, B. KUNTIĆ-MAKVIĆ, 2010., 70.

²⁶ Plin., *Nat. Hist.*, 3, 152.

²⁷ Prema mišljenju M. Suića, to se zbilo prije osnivanja konventa rimskih građana u Saloni. M. SUIĆ, 1996a, 293.

²⁸ Caes., *Bell. Civ.*, 3, 9.

²⁹ Caes., *Bell. Alex.*, 47; G. NOVAK, 1955., 39 – 40; S. ČAČE, B. KUNTIĆ-MAKVIĆ, 2010., 71.

³⁰ G. NOVAK, 1949., 74; G. NOVAK, 1955., 42.

³¹ Caes., *Bell. Alex.*, 47.

³² Kako je zapovijedao ukupnom vojskom u provinciji, tj. dvjema legijama (VII. i XI.) te većim brojem pomoćnih trupa, imao je važnu ulogu o svrgavanju novoizabranog cara Klaudija s prijestolja. No legije su mu otkazale vjernost, a njega je ubio vojnik Volagininje na Visu. Više o samoj pobuni vidi: N. CAMBI, 2009., 63 – 76.

Mogući razlog koji vrijedi razmotriti je pompejanska tradicija. Prema mišljenju N. Cambija, unatoč vremenskoj distanci od oko osamdeset godina, otkako je Isa izgubila vlastitu samoupravu, vjerojatno je bila živa pompejanska tradicija, pa je Skribonijan sa svojim ljudima očekivao pomoć od isejskih Grka.³³ No, teško da je Isa mogla nekako pomoći Skribonijanu kada je i sama bila dio Carstva, kao i cijela istočna obala Jadrana. S druge strane, ako je spomenuta pompejanska tradicija nakon osamdeset godina bila uopće aktivna, pitanje je jesu li se “pompejanci” bili u stanju zauzeti za jednoga rimskog uzurpatora u okolnostima propasti pobune.

Iz povijesnih izvora i dosadašnje navedene epigrafske građe nije moguće ustanoviti je li Isa uživala municipalnu neovisnost nakon građanskog rata. Pretpostavljena dodjela građanskog prava i kasniji Cezarov navod³⁴ neizravno nas navode na pomisao da je Isa uživala i municipalitet. No, budući da dodijeljeno građansko pravo sloju ljudi u zajednici ne znači i municipalitet, ostaje upitno kakav je točno pravni status imala Isa nakon građanskog rata. Zasada ćemo pitanje postaviti općenitije: je li Isa nakon građanskog rata mjesto koje odumire ili nastavlja svoj život i ukoliko ga nastavlja, kakav je on bio? Odgovor na ovo pitanje može se dobiti poznavanjem rimske arhitekture, gospodarskih prilika i ostalih epigrafskih spomenika.

Unatoč važnosti grčkog grada na Visu kao izvrsnoga arheološkoga lokaliteta, naše spoznaje o arhitekturi iz tog razdoblja vrlo su skromne. Možemo tek pouzdano nešto više kazati o gradskim bedemima kao monumentalnijem spomeniku grčkog vremena.³⁵ Rimljani očigledno poštuju urbanu baštinu Ise, pa stoga nisu iznenađujuće dvije monumentalne građevine koje obnavljaju ili grade. (Sl. 3.) To su: trijem (*porticus*) i vježbalište (*campus*). U trijemu, koji je na vlastiti trošak dao obnoviti isejski patron Rufo, nisu u neko kasnije doba mogli stajati portreti careva zbog veličine skulptura.³⁶ Ukupno je na Visu do sada pronađeno pet monumentalnih carskih skulptura, tako da se može govoriti o kontinuitetu štovanja carskog kulta od julijevsko-klaudijevske dinastije do Trajana.³⁷ Te skulpture zasigurno su stajale u nekom hramu za što postoje indicije u vidu ulomka arhitrava s triglifima i metopama pronađenim istočno od termi, a pronađena su i vrata hrama.³⁸ I. Jadrić-Kučan³⁹ navodi postojanje carskoga municipalnog hrama,

³³ N. CAMBI, 2009., 65 – 66.

³⁴ Caes., *Bell. Alex.*, 47.

³⁵ B. GABRIČEVIĆ, 1968., 20 – 22; B. KIRIGIN, E. MARIN, 1985., 56; B. KIRIGIN, 1996., 56 – 57; B. KIRIGIN, 2010a, 119 – 120; B. ČARGO, 2002., 416 – 422; M. KATIĆ, 2009., 68 – 93.

³⁶ B. GABRIČEVIĆ, 1968., 23 – 25; B. ČARGO, 2002., 414 – 416.

³⁷ B. GABRIČEVIĆ, 1968., 55 – 58; I. JADRIĆ-KUČAN, 2010., 86 – 89.

³⁸ B. GABRIČEVIĆ, 1968., 30 – 31; I. JADRIĆ-KUČAN, 2010., 90.

³⁹ I. JADRIĆ-KUČAN, 2010., 90.

vjerojatno na području foruma, gdje su stajale skulpture. Inače, carska svetišta uobičajena su za rimske gradove. Vježbalište je dao izgraditi, obnoviti ili urediti Druz Mlađi, ali ne znamo gdje se točno nalazilo. Vjerojatno je to bilo istočno od termi, ispod trijema gdje je i nađen natpis sa spomenom Druza (Sl. 4).⁴⁰ Za boravak Druza, Tiberijeva sina, u Dalmaciji znamo iz literarnih izvora.⁴¹ Da je on na svom boravku u Dalmaciji posjetio i Isu, potvrđuje natpis koji je pronađen na Visu podno Gradine, u središnjem dijelu grada.⁴² Iz natpisa doznajemo da je prilikom posjeta Druza Isi izgrađeno ili prošireno gradsko vježbalište. Na temelju nominacije za drugog Druzova konzulata, natpis se datira u 19. ili 20. g.⁴³ Druzov boravak u provinciji Dalmaciji poslužio je kako bi stekao popularnost kod vojske i vojničku vještinu. Druzov posjet Isi nije mogao biti slučajaj niti spontan. Kako je za vrijeme njegova posjeta izgrađeno, prošireno ili obnovljeno gradsko vježbalište (*campus*), bez sumnje se može kazati da je posjet bio pomno planiran, a valja uzeti u obzir i promišljenu politiku Rima, kao što je to slučaj s uvođenjem carskog kulta, kojoj je zasigurno bilo u cilju da se nekadašnji grčki polis stopi u jedno jedinstveno Carstvo.

Trijem i vježbalište nesumnjivo ukazuju na gradsku arhitekturu financiranu od strane Rimljana u razmaku od oko sedamdesetak godina što nam govori o neprekinutom ulaganju u Isu. Da je Isa postala i u religijskom, a ne samo u političkom smislu, sastavni dio rimske države, svjedoči vrlo rana organizacija carskog kulta, već nakon Augustove smrti. O tome bi nam mogao svjedočiti pretpostavljeni natpis, danas izgubljen, za koji se smatra da se mogao nalaziti na postamentu kipa Augusta u bronci.⁴⁴

Uz ranije dvije spomenute munificijencije znamo i za treću. Radi se munificijenciji svećenika (*sacerdos*) Kvinta Baronija koji je dao obnoviti hram i žrtvenik Jupitera Herkula (CIL 3, 3075).⁴⁵ Jasno je da izgradnju ili obnovu ovakve

⁴⁰ B. GABRIČEVIĆ, 1968., 30 – 31.

⁴¹ Tac., *Ann.*, 2, 44; ILJug, 257.

⁴² Natpis u restituciji glasi: *Drusus Caesar T[i(beri) Aug(usti) f(ilius) divi] / Augusti nepos co(n)s(ul) de[sign(atu)s iterum] / pontifex augur camp[um dedit] / Publio Dolabella leg(ato) pro [praetore]*. Restitucija prema *Epigraphische Datenbank Heidelberg*: HD 006153.

⁴³ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1952., 41 – 50; I. JADRIĆ, Ž. MILETIĆ, 2008., 87; I. JADRIĆ-KUČAN, 2010., 87 – 88.

⁴⁴ B. KIRIGIN, 1996., 25; B. KIRIGIN, 1999., 406. Natpis u restituciji glasi: *Divus Augustus pater provident(iae)*. Ovaj natpis opisuje Cirijski iz Ankone, talijanski humanist koji je 1436. g. boravio na Visu. Postoji opravdana sumnja da je natpis možda krivo pročitano ili da se radi o falsifikatu zbog neuobičajene posvete. Koliko je autoru ovih redaka poznato, ovim se problemom još nitko nije bavio. Autor se najsrdačnije zahvaljuje recenzentu na ukazanom problemu oko mogućega krivog čitanja ili falsificiranja ovog natpisa.

⁴⁵ Natpis u restituciji glasi: *Sacerdos Q(uintus) Baronius Q(uinti) / f(ilius) tem(plum) et aras / Iovi Herc(u)li d(e) [s(ua)] / p(ecunia) f(aciunda) c(uravit)*. M. SANADER, 1994., 102, br. 24; M. SINOBAD, 2010., 151, 183, br. 23.

četiri građevine ne bi bilo logično očekivati na nekom mjestu koje u određenom trenutku odumire. U prilog ovakvoj konstataciji ide i postojanje terma i teatra. Terme su smještene u južnom dijelu grada, između zida trijema i morske obale. Građene su tipičnom rimskom tehnikom zidanja i u nekoliko navrata popravljane i preadaptirane. Svakako je vrijedan pronalazak figuralnog mozaika prikaza dupina datiranog na prijelazu iz 1. u 2. st.⁴⁶ Teatar na poluotočiću Prirovu predstavlja izrazito vrijedan spomenik rimskog vremena, premda neki autori kažu da je možda izgrađen u vrijeme isejske samostalnosti.⁴⁷ Na ovom mjestu pronađeni su i neki zanimljivi reljefi s prikazom Najade, Marsa i jedna kazališna obrazina.⁴⁸

Ovakve građevinske pothvate mogla je napraviti zajednica kojoj su gospodarske prilike to omogućavale, a u Isi je to svakako slučaj. Posebno mjesto u gospodarskim djelatnostima zauzimalo je vinogradarstvo, još od grčkih vremena.⁴⁹ S Visa potječu dva natpisa koji se izravno povezuju s uzgojem i trgovinom vina. Prvi natpis svjedoči o uzgoju vinove loze na Visu, a datira se u rani principat.⁵⁰ Iz natpisa doznajemo da je Gaj Valije Fest za zavjet Jupiteru dao izgraditi žrtvenik i posvetio bika. Cilj zavjeta je sadnja vinograda koji će se zauvijek zvati Valijan po vlasniku Gaju Valiju Festu.⁵¹ U 1. st. pr. Kr. italska obitelj Ponciji (*Pontii*) osobito se isticala u trgovini vina. O tome svjedoče amfore s pečatima na ručkama na kojima se iščitavaju imena članova njihove obitelji: Marka Poncija (*M. POT*) i Lucija Poncija (*L. POT*). Imena su bez kognomena što upućuju na navedenu dataciju, a amfore su dio broskog tereta antičkog broda potonulog u uvali Vela Svitnja kod Viške luke.⁵² S otoka Visa potječe jedan duguljasti dvojezični cipus sa spomenom ovoga gensa.⁵³ Iz natpisa doznajemo da je Lucije Poncije podigao spomenik bogu trgovine Merkuru što je u skladu s

⁴⁶ B. GABRIČEVIĆ, 1968., 26 – 29; B. KIRIGIN, E. MARIN, 1985., 56; B. KIRIGIN, 1996., 60; B. ČARGO, 2002., 410 – 414; B. MATULIĆ, 2010., 102.

⁴⁷ B. GABRIČEVIĆ, 1968., 35 – 39; A. ZANELLA, 1981., 53 – 65; B. GABRIČEVIĆ, 1981., 67 – 70; B. KIRIGIN, 1996., 57; B. KIRIGIN, 2010a, 120; B. ČARGO, 2002., 407 – 408.

⁴⁸ B. GABRIČEVIĆ, 1968., 38; B. ČARGO, 2002., 410.

⁴⁹ Atenej bilježi jedan zanimljiv podatak: „Agatharhid kaže da se na otoku Isu u Jadranskom moru pravi vino koje je u usporedbi sa svim drugima bolje.“ Athen. Soph., *Deip.*, 1.51.4; B. KIRIGIN, 2010a, 121.

⁵⁰ CIL 3, 6423. Natpis u restituciji glasi: *I(ovi) O(optimo) M(aximo) Aug(usto) sacrum / C(aius) Valius Festus conditor vineae huius / loci qui nunc Valianus a Festo dicitur / aeternumque tener per saecula nomen / voto suspecto aram adimpliavit et / tauro immolando dedicavit.*

⁵¹ M. ZANINOVIĆ, 1997., 80; M. SINOBAD, 2010., 183, br. 24.

⁵² I. JADRIĆ, 2007., 355 – 356. Spomenute amfore pronašao je N. Cambi na lokalitetu Vela Svitnja, uvali u blizini Viške luke, gdje je 1971. g. otkriven ležaj antičkog broda s teretom amfora. Istraživanja su provedena 1972., 1973. i 1977. g. Isti autor ih je objavio. N. CAMBI, 1991., 59 – 64.

⁵³ CIL 3, 3076. Natpis je pisan latinskim i grčkim jezikom, a u restituciji glasi: *L(ucius) Pontius Gn(aei) f(ilius) / Mercurio / dedit / Δ[ε]ύχης / Π[ο]ντίας / Γ[υ]άλου νόος / Ε[ρ]μάου δώρο[ν].*

djelatnošću obitelji Poncija.⁵⁴ Trgovačke obitelji idu u prilog gradskom habitu Ise. Međutim, ne smijemo zaboraviti ni druge gospodarske djelatnosti kojima je Isa osiguravala svoj prosperitet tijekom svoje samostalnosti, a vjerojatno su se iste privredne grane, koje su mogle pridonositi gospodarskom prosperitetu Ise, održale i za vrijeme ranog principata. Zasigurno su bili razvijeni lov, ribolov i stočarstvo, ali i trgovina i proizvodnja keramike.⁵⁵ Iako je kasna antika na Visu vrlo slabo poznata, možemo kazati da u tom razdoblju dosadašnje spoznaje upućuju na stanovit pad životnog standarda. Naime, iz tog razdoblja nema dokaza o nekoj novoj gradnji ili obnovi građevine. Na temelju istraživanja kasnoantičke nekropole na lokalitetu Mrtvilo mogli bismo upravo konstatirati osiromašenje tijekom kasne antike.⁵⁶ U prilog tome idu i numizmatički nalazi s nekropole Vlaška njiva.⁵⁷ M. Bonačić Mandinić je u svom radu konstatirala oko dvadesetak komada grčkog i republikanskog novca. Oko četrdeset komada je iz ranog principata, dok tek nešto više od desetak komada potječe od vremena Marka Aurelija pa do Konstancija II. Ostaje upitno kada je i koji je točno razlog opadanju gospodarske snage Ise u kasnoj antici. Njega bismo mogli pronaći u sveopćim ekonomskim opadanjima mnogo većih gradova u Dalmaciji tijekom kasne antike. Takve ekonomske prilike nisu mogle mimoći ni Isu. Štoviše, one su je samo mogle dodatno pogoditi, jer se ipak radi o manjem otoku koji je uvijek trebao biti usko povezan s kopnom.

Oko dvadesetak rimskih natpisa dosada je pronađeno na Visu.⁵⁸ Većina natpisa je nadgrobnog karaktera što je uobičajeno i za druga mjesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, ali i šire. Osobe zabilježene u ranom principatu jesu: *C. Iulius Cis[...]*, *Q. Blassius Firmus*, *Q. Baronius*, *C. Servilius Dalmasius*, *L. Aninius*, *C. Fadius Epictetus*, *C. Octavius*, *M. Octavius* i *C. Valius Fest*.⁵⁹ Svi gentiliciji iz ranog principata sugeriraju doseljenje italskog stanovništva na Vis.⁶⁰ Od četiri zabilježena kognomena iz ranog principata tri su svugdje raširena. Radi se o kognominima: *Firmus*, *Epictetus* i *Fest*.⁶¹ Samo se jedan kognomen izdvaja. To je

⁵⁴ M. NIKOLANCI, 1980., 222 – 223; I. JADRIĆ, 2007., 355.

⁵⁵ G. NOVAK, 1955., 58 – 60; B. KIRIGIN, 2010a, 121.

⁵⁶ B. ČARGO, 2010., 110 – 130.

⁵⁷ M. BONAČIĆ MANDINIĆ, 2014., 201 – 237.

⁵⁸ Ovdje valja spomenuti da s otoka Visa ukupno potječe 16 natpisa pisanih grčkim alfabetom koji se datiraju od 4. do 1. st. pr. Kr. Od njih su 11 nadgrobnog karaktera. Više o njima vidi: B. KUNTIC-MAKVIĆ, J. MAROHNIC, 2010., 73 – 88; J. MAROHNIC, 2010., 187 – 198.

⁵⁹ AE 1990., 790; CIL 3, 3074; CIL 3, 3075; CIL 3, 3079; CIL 3, 3080; CIL 3, 3081; CIL 3, 3083; CIL 3, 6423.

⁶⁰ G. ALFÖLDY, 1969., 57, 66, 67, 84, 104, 120, 133.

⁶¹ G. ALFÖLDY, 1969., 194, 203, 204.

Dalmasius, tako da bi se moglo govoriti o dolasku Gaja Servilija Dalmasija na Vis.⁶² Iz kasnog principata i dominata zabilježene su sljedeće osobe: *Ianuarius*, *Proculus*, *C. Reius Alcimo*, *Publiciae Fasenae*, *Valentina*, *Crescentyla*, *Prepon*, *Prics*, *Trophimo*, *Amerinus*.⁶³ Gentilicij *Reius* je rijedak i još je zabilježen u Narbonskoj Galiji i u Aziji.⁶⁴ Gentilicij *Publicius* jedan je od učestalijih gentilicija u Dalmaciji, a najbrojniji je u Saloni i u Naroni.⁶⁵ Većina kognomena poznata je po čitavom Carstvu. To su: *Ianuarius*, *Proculus*, *Alcimo*, *Valentina*, *Crescentyla*, *Valentina*, *Crescentyla*.⁶⁶ Kognomeni *Fasenae*, *Prepon* i *Amerinus* vrlo su rijetki. Za kognomen *Fasena* G. Alföldy smatra da se radi o grčkom imenu.⁶⁷ Budući da su imena koja započinju slovom F karakteristična za sjevernojadransko područje, osobito za venetski i histarski prostor, kognomen *Fasena* mogli bismo promatrati u tom kontekstu. Na tom tragu ovdje bi se radilo o latinskom, a nikako grčkom imenu.⁶⁸ Kognomen *Prepon* rijetko se susreće, a do sada je zabilježen u Italiji, Hispaniji i Narbonskoj Galiji, a radi se o grčkom imenu.⁶⁹ *Amerinus* kao kognomen zabilježen je samo u Isi.⁷⁰ Ovaj kognomen, kao i gentilicij, izveden je iz imena grada *Ameria*.⁷¹ Na dva natpisa zastupljen je carski gentilicij *Iulius*. Prvi se datira u prvi principat i navodi se ime: Gaj Julije Cis[...].⁷² Kognomen bi mogao glasiti *Cissus*.⁷³ Drugi se datira u kasni principat i navodi se ime: Gaj Julije Mustela.⁷⁴ Kognomen *Mustela* dosada je zabilježen samo na Isi.⁷⁵ Inače korijen *-must* karakterističan je za Afriku.⁷⁶ Na temelju činjenice da dosada nije zabilježen nijedan drugi kasniji carski gentilicij, može se pretpostaviti da u Isi nije bilo osobe ili skupine stanovnika kojima je dodijeljeno rimsko građansko pravo. Proces dobivanja

⁶² Za ime *Dalmatius* / *Delmatius* M. Zaninović smatra da se većinom radi o kasnoantičkom obliku nastalom iz etnikona te je vjerojatno izgubio taj smisao. M. ZANINOVIĆ, 2007., 46, bilj. 48. Kako je na viškom natpisu zabilježeno ime *Dalmasius*, vjerujemo da je riječ o derivaciji imena *Dalmatius*.

⁶³ AE, 1990., 791; CIL 3, 13284; CIL 3, 13285; CIL 3, 13286; CIL 3, 14333,3; CIL 3, 14333,4; A. KURILIĆ, 2006., 141, br. 95.

⁶⁴ CIL 12, 227; CIL 3, 446; G. ALFÖLDY, 1969., 115.

⁶⁵ G. ALFÖLDY, 1969., 112 – 113; J. J. WILKES, 1969., 306 – 307.

⁶⁶ G. ALFÖLDY, 1969., 145, 182, 220, 250, 273, 274, 314, 320.

⁶⁷ G. ALFÖLDY, 1969., 200.

⁶⁸ J. UNTERMANN, 1970., 18; A. KURILIĆ, 2001., 136 – 137.

⁶⁹ OPEL 3, 157; G. ALFÖLDY, 1969., 270.

⁷⁰ OPEL 1, 47 – 48. Kao gentilicij zabilježen je u Naroni (*Dalmatia*) i u Osuni (*Baetica*).

⁷¹ H. SOLIN, 2001., 206.

⁷² AE 1993., 1278; HD 040152.

⁷³ G. ALFÖLDY, 1969., 177. Za druge moguće kognomene koji započinju s grafemima CIS vidi: OPEL 2, 58.

⁷⁴ CIL 3, 14333,3; HD 061144.

⁷⁵ OPEL 3, 92.

⁷⁶ G. ALFÖLDY, 1969., 250.

rimskoga građanskog prava žiteljima Ise zaključen je u prvoj polovici 1. st. pr. Kr. Natpisna građa govori u prilog brojnim dolascima osoba iz Italije. Manji dio osoba dolazi iz drugih dijelova Dalmacije. U konačnici se tijekom ranog i kasnog principata, a zasigurno i dominata, nikada nije dogodio neki veći dolazak osoba iz drugih dijelova Dalmacije i/ili Carstva. Kako od 1. st. nema natpisne građe pisane grčkim alfabetom, a nisu primijećena grčka imena u onomastičkoj analizi tijekom ranog principata, evidentno je da se bitno izmijenio sastav stanovništva ili se pak radi o potpunom preuzimanju latinskoga onomastičkog fonda.

Sarkofag Gaja Albucija Menipa, pronađen 1844. g. u Solinu na zapadnom salonitanskom groblju, koristi se za rješavanje dilema oko pravnog statusa Ise (Sl. 5).⁷⁷ N. Cambi datira sarkofag u prvu polovicu 2. st.⁷⁸ Iz natpisa iščitavamo sljedeće podatke: Ligurija Procila, zvana i Albucija, komemorira svog supruga Gaja Albucija Menipa, upisanog u tribus Tromentina, koji je obnašao dužnost dekuriona i edila u Saloni, sina Gaja Albucija Procilijana preminulog u 29. godini života, upisanog u tribus Tromentina, koji je obnašao dužnost dekuriona i edila u Saloni i u Isi, sina Gaja Albucija Menipa preminulog u 19. godini života, upisanog u tribus Sergia, koji je obnašao dužnost dekuriona Ise i brata komemoratorice Gaja Ligurija Titina preminulog u 30. godini života. Prema mišljenju Cambija, izgledno je da su navedeni Albuciji oslobođenici, a sam kognomen *Menippus* je grčkog podrijetla, pa bi na pretke Albucija mogli gledati kao na Grke ili helenizirane orijentalce koji su bili oslobođeni u Italiji, naslijedili gentilicij *Albucius* i zatim se preselili u Salonu.⁷⁹ Moguće je da pretci spomenutih Albucija nisu ni Grci ni neki helenizirani orijentalci. Imena iz grčkoga imenskog repertoara mogu se pojaviti i kod osoba koja etnički nemaju nikakve veze s Grčkom ili Orijentom.⁸⁰ Zanimljivo je kod imenovanja osoba da su navedeni različiti tribusi kod sinova. M. Suić smatra da su različiti tribusi kod oca i sina istog prenomena, gentilicija i kognomena poslužili u cilju razdvajanja dvije osobe.⁸¹ Nadalje, Suić smatra da su Albuciji kao rimski građani mogli obnašati dužnosti u Saloni, metropoli, i u njoj zavisnoj Isi te da su Albuciji Salonitanci, ali su isejske provenijencije, pa to

⁷⁷ Restitucija prema N. CAMBI, 1961./1962., 100; M. GLAVIČIĆ, 2002., 286, br. 148 glasi: *C(aio) Albucio C(ai) f(ilio) Trom(entina tribu) Menippo dec(urioni) Salon(ae) / aedil(i) marit(o) et C(aio) Albuc(io) C(ai) f(ilio) Tr(omentina tribu) Prociliano / dec(urioni) Sal(onae) et Iss(ae) def(uncto) ann(orum) IXXX et C(aio) Alb(ucio) C(ai) f(ilio) Ser(gia tribu) / Menipp(o) dec(urioni) Iss(ae) def(uncto) ann(orum) IXX filiis et C(aio) Lig(urio) Titan(o) / def(uncto) ann(orum) XXX fratri Liguria Procilla quae et Al/bucia et sibi viva pos(uit).*

⁷⁸ N. CAMBI, 1961./1962., 99 – 108.

⁷⁹ N. CAMBI, 1961./1962., 105 – 106.

⁸⁰ A. KURILIĆ, 2010., 136 – 137.

⁸¹ M. SUIĆ, 1963., 21.

nije smetalo da dva sina budu upisana u različite tribuse.⁸² Teško da samo ovakvu konstataciju možemo prihvatiti, jer se postoje čvršći razlozi zbog kojih dolazi do upisivanja u različite tribuse unutar jedne obitelji. U prvom redu može se odnositi na distinkciju mjesta porijekla (*origo*) od mjesta prebivališta (*domicilium*).⁸³ Postoje i drugi razlozi: različito mjesto rođenja, politički karakter, socijalni i ekonomski položaj, mjesto boravka i porijekla, obrazovanja, posla i religije.⁸⁴ U našem slučaju moglo bi se upravo raditi o različitom tribusu uvjetovanom promjenom boravka (*per domicili translationem*), kako to smatra D. Fasolini.⁸⁵ N. Cambi dvojili radi li se o počasnim biranjima ili o stvarnom municipalnom prožimanju. No, ipak prednost daje drugom slučaju.⁸⁶ Iako se mišljenja M. Suića i N. Cambija čine vrlo dobro argumentiranima, treba imati na umu dvije stvari. Prva je da su samo na ovom sarkofagu zabilježeni dekurioni Ise i da se ne pojavljuju ni na jednom drugom natpisu. Druga je stvar što su na natpisu Salona i Isa tretirani odvojeno, bez izravno vidljive administrativne (municipalne) podložnosti jedna drugoj. Nadalje, vjerujemo da bi na još nekom, u prvom redu salonitanskim, a možda i na isejskom, bila zabilježena kod nekog magistrata ista ili slična situacija kao na sarkofagu Albucija. Sada se još možemo vratiti pitanju gradskog vijeća. Gradsko vijeće imaju municipiji, kolonije, prefekture, fore i koncilijabuli.⁸⁷ Prema tome, Isa je teoretski mogla imati jedan od ovih statusa. S jedne strane mogli bismo se složiti s autorima koji zagovaraju pripadnost Ise Saloni. Ali s druge strane trebamo uzeti u obzir i činjenicu da su Salona i Isa mogle biti povezane obiteljima poput Albucija i da se radi o dva međusobno neovisna municipalna središta. U konačnici, ovaj nam natpis ne može poslužiti u cilju potvrđivanja ili opovrgavanja isejske municipalne neovisnosti.

Uz sarkofaga obitelji Albucija s Ise potječe jedan zanimljiv natpis koji donekle otvara pitanje pravnog statusa Ise. Riječ je o jednom dosta oštećenom i fragmentiranom natpisu.⁸⁸ Prema predloženoj restituciji radi se o votivom natpisu, ali ne znamo kojem je božanstvu natpis posvećen, kao ni puno ime

⁸² M. SUIĆ, 1963., 20 – 21.

⁸³ Više o ovom problemu vidi: L. GAGLIARDI, 2006., 412 – 421; E. Schönbauer također navodi mogućnost da stanovnici nekog municipija ili kolonije mogu biti upisani u jedan tribus, a njihovo obiteljsko mjesto porijekla u drugi. E. SCHÖNBAUER, 1950., 135.

⁸⁴ D. FASOLINI, 2012., 135 – 146. Autor u radu donosi primjere za svaki od razloga upisivanja u različite tribuse.

⁸⁵ D. FASOLINI, 2012., 138 – 139.

⁸⁶ N. CAMBI, 1961./1962., 107 – 108.

⁸⁷ RE, 1901., 4, 2322.

⁸⁸ Natpis u restituciji prema P. Visoni glasi: *-] / sacer]dotim c[...] /]onius L(uci) f(ilius) S(er(gia)) / Fr] onto /]us rei p[ublicae / [-. P. VISONÀ, 1984., 189 – 192; EDSC – 51700875.*

dedikanta. P. Visonà datira natpis u prvu polovicu 2. st. na temelju imenskog obrasca i pretpostavljenog kognomena *Fronto*.⁸⁹ Na kraju predložene restitucije natpisa čitamo sintagmu *rei p[ublicae]*. Uporaba izraza *res publicae* je i u grčkom, ali i u rimskom svijetu vrlo teška za objasniti. U rimskom svijetu može se ju naći u državama koje barem u teoriji imaju slobodnu zajednicu.⁹⁰ Zanimljivo je mišljenje E. Schönbauera koji municipij smatra zajednicom građana državnog karaktera, dakle s pojmom *civitas* koji nadalje ima samostalnu *res publicae*.⁹¹ Za naš slučaj Ise njegovo mišljenje ne možemo upotrijebiti kao argument o municipalnoj neovisnosti Ise, jer autor upotrebljava pojam *res publicae* kao jedan element koji zapravo prethodi nastanku municipija.

Kako dosada nije pronađen nijedan natpis sa spomenom gradskog magistrata, pitanje statusa ostaje otvoreno. M. Suić smatra da su duoviri sa sudačkim kompetencijama, odnosno kvatorviri sa sudačkim kompetencijama u Saloni bili nadležni i za Isu, tako da nije imala svoju izvršnu vlast i bila je u statusu prefekture.⁹² U ovakvu argumentaciju ne možemo biti sigurni, jer se na salonitanskim natpisima ne navodi i nadležnost nad Isom. Vjerujemo da bi neki magistrat naglasio u svom popisu časti (*cursus honorum*) da je imao nadležnost nad Isom. Osim Suićeve pretpostavke, izvršnu je vlast primjerice mogao izvršavati prefekt s sudačkim kompetencijama (*praefectus iure dicundo*) za što dosada nema natpisa.⁹³ Promišljanje o postepenom odumiranju Ise, a time i municipalnu ovisnost o Saloni,⁹⁴ mogli bi uzeti u obzir kao pretpostavku. Međutim, mi ne znamo kakav je status imala Isa od njezina ulaska u sastav Rimske države, a time je onda vrlo teško govoriti o nekom kasnijem vremenu.

Problem municipalne neovisnosti Ise možemo promatrati s četiri aspekta. Prvi aspekt odnosio bi se na povijesne događaje. Izgledno je da Isa između 60. i 50. g. pr. Kr. postaje dio Rimske države. Kasnije svrstavanje na Pompejevu stranu tijekom građanskog rata Isi je moglo donijeti samo neprilike. A to bi se najprije moglo manifestirati gubitkom municipalne neovisnosti, ukoliko ga je uopće prije i imala. S druge strane, graditeljska aktivnost ukazuje na neprekinuti urbanistički kontinuitet. To bi bio drugi aspekt koji bi išao u prilog municipalnoj neovisnosti Ise. Munificijencije patrona Numerija Rufa, Druza Mlađeg i svećenika Kvinta Baronija svakako upućuju na vrlo aktivan život Ise u

⁸⁹ P. VISONÀ, 1984., 190 – 191.

⁹⁰ Za više o ovom problemu vidi: RE, 1914., IA, I, 634 – 674.

⁹¹ E. SCHÖNBAUER, 1950., 140.

⁹² M. SUIĆ, 1996a, 302 – 303.

⁹³ RE, 1954., XXII/2, 2379 – 2385.

⁹⁴ N. CAMBI, 1961./1962., 107 – 108.

Rimskom Carstvu. Ne smijemo smetnuti s uma i rano uvođenje carskog kulta. Razlog za ovakve pothvate zasigurno možemo tražiti u gospodarskoj snazi Ise, ali i tradiciji koja je tu bila zatečena. Kada bismo uzeli u obzir samo arhitekturu rimske Ise (*in situ* i zabilježenu na natpisima), njezina municipalna neovisnost ne bi dolazila u pitanje. Treći aspekt bili bi povijesni izvori. U njima se susreću dva pojma koji potječu iz 1. st. pr. Kr. i iz 1. st. To su: *civium Romanorum* i *oppidum*.⁹⁵ Pojam *civium Romanorum* povezan je s posjedovanjem rimskoga građanskog prava Isejaca, dok pojam bi *oppidum* označivao samo urbano naselje. Ni jedan ni drugi pojam ne možemo upotrijebiti za potvrđivanje ili negiranje municipalne neovisnosti. Četvrti aspekt odnosi se na epigrafske spomenike. Na jednome se navodi pojam *res publicae*.⁹⁶ Kao što smo ranije kazali, ovaj pojam ne možemo dovesti u svezu s municipalnom neovisnosti Ise, ali je ne možemo ni osporiti. Sa sarkofaga obitelji Albucija doznajemo da je Isa imala gradske vijećnike (*decuriones*). Međutim, kako se na istom sarkofagu unutar iste obitelji navode gradski dužnosnici Salone i Ise, problem isejske municipalne neovisnosti ostaje otvoren. Ne možemo isključiti mogućnost jurisdikcije Salone nad Isom. No ne možemo ni zanemariti činjenicu da su na natpisu Salona i Isa tretirane kao dva zasebna toponima bez vidljive podložnosti jedne drugoj. Preliminarno zaključujući možemo kazati da postoje stanovite indicije kojima bismo mogli potvrditi municipalitet Ise. Te indicije ogleđaju se u tradiciji, gospodarskoj snazi tijekom principata i urbanizmu. Nedostatak direktnog dokaza o municipalitetu očituje se u činjenici da s isejskih natpisa dosada nije zabilježen nijedan gradski dužnosnik.

IZVORI

AE – *L'année épigraphique*, Villejuif.

APPIANUS – *Historia romana*, Illyrica (http://www.livius.org/ap-ark/appian/appian_illyrian_00.html), (21. 10. 2013.).

ATENEJ – *Deipnosophistae* (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=AtH.+1.51&fromdoc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0405>), (21. 10. 2013.).

CAESAR – *De bello Alexandrino* (<http://www.thelatinlibrary.com/caesar/alex.shtml>), (21. 10. 2013.).

CAESAR – *De bello civili* (<http://www.thelatinlibrary.com/caesar/bc3.shtml>), (21. 10. 2013.).

⁹⁵ Plin., *Nat. Hist.*, 3, 152; Caes., *Bell. Alex.*, 47.

⁹⁶ EDSC – 51700875.

- CIL – *Corpus inscriptionum Latinarum*, Berlin.
- EDH – *Epigraphische Datenbank Heidelberg*. (<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/home>), (19. 10. 2013.).
- EDCS – *Epigraphische Datenbank Clauss – Slaby* (<http://www.manfredclaus.de/>), (19. 10. 2013.).
- CASSIUS DIO – *Historia romana* (<http://www.gutenberg.org/files/18047/18047-h/18047-h.htm>), (22. 10. 2013.).
- ILJug – Inscriptioes latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, *Situla* 5, Ljubljana, 1963.
- OPEL – *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum*, Budapest.
- PLINIUS MAIOR – *Naturalis historiae* (<http://www.thelatinlibrary.com/pliny.nh3.html>), (23. 10. 2013.).
- POLYBIUS – *Historiae* (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Polybius/2*.html), (21. 10. 2013.).
- RE – *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.
- STRABO – *Geographica* (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Strabo/7E*.html), (24. 10. 2013.).
- TACITUS – *Annales* (<http://www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ann2.shtml#24>), (25. 10. 2013.).

LITERATURA

- Mihovil ABRAMIĆ, “Grčki natpisi iz Solina”, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 47-48, Split, 1924./1925., 3 – 11.
- Géza ALFÖLDY, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest, 1965.
- G. ALFÖLDY, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg, 1969.
- Siniša BILIĆ-DUJMUŠIĆ, Oktavijanova kampanja protiv Delmata 34. do 33. god. pr. Kr., *Doktorski rad*, Zadar, 2004.
- Maja BONAČIĆ MANDINIĆ, “Nalazi novca s nekropole Vlaška njiva u Visu”, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 107, Split, 2014., 201 – 240.
- Enad CAMBI, “Sarkofag Gaja Albucija Menippa”, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 63-64, Split, 1961./1962., 99 – 111.
- N. CAMBI, “Amfore kasnorepublikanskog doba i njihova produkcija u Dalmaciji”, *Zbornik Radova posvećen akademiku Alojziju Bencu*, posebna izdanja, 95(27), Sarajevo, 1991., 55 – 65.

- N. CAMBI, "Skribonijanova pobuna protiv Klaudija u Dalmaciji godine 42.", *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 47, Zagreb, 2009., 63 – 79.
- N. CAMBI, "O nekim toponimima i opisu ratovanja na istočnom Jadranu u Lukanovom građanskom ratu", *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, razred za društvene znanosti*, 49, 512, Zagreb, 2012., 1 – 28.
- Phyllis CULHMAN, "Romans, and Delmatae: Reconstructing the Context of "RDGE" 24", *Classical Antiquity*, 12/1, 1993., 51 – 64.
- Slobodan ČAČE, "Manijski zaljev, Jadestini i Salona", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 90-91, Split, 1997./1998., 57 – 87.
- S. ČAČE – Bruna KUNTIĆ-MAKVIĆ, "Pregled povijesti jadranskih Grka", *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb, 2010., 63 – 71.
- Boris ČARGO, "Arheološka djelatnost na otoku Visu i njegovu arhipelagu od 1992. do 2003. g.", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 95, Split, 2002., 399 – 469.
- B. ČARGO, *Martvilo: istraživanja jugozapadne isejske nekropole do 1970. godine*, Split, 2010.
- Peter Sidney DEROW, "Pharos and Rome", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 88, Köln, 1991., 261 – 271.
- Arthur ECKSTEIN, "Pharos and the Question of Roman Treaties of Alliance in the Greek East in the Third Century B.C.E.", *Classical Philology*, 94/4, Chicago, 1999., 395 – 418.
- Donato FASOLINI, *La indicación de la tribu en el estudio prosopográfico, Del municipio a la corte. La renovación de las elites romanas*, Sevilla, 2012., 135 – 146.
- Branimir GABRIČEVIĆ, "Antički spomenici otoka Visa", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 17, Split, 1968., 5 – 60.
- B. GABRIČEVIĆ, "Issa i njezin patron Q. Numerius Rufus", *Adriatica praehistoria et antiqua*, Zagreb, 1970., 553 – 562.
- B. GABRIČEVIĆ, "Bilješke uz prvi ilirski rat", *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 12, Zadar, 1974., 5 – 26.
- B. GABRIČEVIĆ, "Neka razmišljanja o teatru u Issi", *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, Novi Sad, 1981., 53 – 65.
- Lorenzo GAGLIARDI, *Mobilità e integrazione delle persone nei centri cittadini romani. Aspetti giuridici. I. la classificazione degli incolae*, Milano, 2006.
- Miroslav GLAVIČIĆ, *Gradski dužnosnici na natpisima obalnog područja rimske provincije Dalmacije*, *Doktorski rad*, Zadar, 2002.
- Ivana JADRIĆ, "Primjeri za trgovinu vinom i maslinovim uljem u rimskoj provinciji Dalmaciji", *Histria Antiqua*, 15, Pula, 2007., 353 – 360.

- I. JADRIĆ-KUČAN, "Štovanje carskog kulta u Isi", *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu*, Split, 2010., 83 – 94.
- I. JADRIĆ – Željko MILETIĆ, "Liburnski carski kult", *Archaeologia Adriatica*, 2, Zadar, 2008., 75 – 90.
- Miroslav KATIĆ, Urbanistički i kulturni profil antičke Ise, *Doktorski rad*, Zadar, 2009.
- Branko KIRIGIN, *Issa*, Zagreb, 1996.
- B. KIRIGIN, "Arheologija otoka Visa, Biševa, Sveca i Palagruže", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 90-91, Split, 1999., 405 – 458.
- B. KIRIGIN, "Isa", *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb, 2010a, 119 – 123.
- B. KIRIGIN, "Epetij", *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb, 2010b, 142 – 143.
- B. KIRIGIN, "Salona", *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb, 2010c, 144 – 145.
- Branko KIRIGIN – Emilio MARIN, "Issa '80", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 78, Split, 1985., 45 – 72.
- Vanja KOVAČIĆ, "Trogir", *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb, 2010., 139 – 141.
- Bruna KUNTIĆ-MAKVIĆ – Jelena MAROHNIC, „Natpisi“, *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb, 2010., 73 – 89.
- Anamarija KURILIĆ, "Liburnski antroponimi", *Folia Onomastica Croatica*, 11, Zagreb, 2001., 123 – 148.
- A. KURILIĆ, "Recent epigraphic finds from the Roman province of Dalmatia", in: *Dalmatia. Research in the Roman province 1970-2001*, D. Davison, V. Gaffney, E. Marin (eds.), Oxford, 2006., 133 – 147.
- A. KURILIĆ, "Komemoratori i pokojnici s liburnskih cipusa: tko su, što su i odakle su?", *Asseria*, 8, Zadar, 2010., 131 – 274.
- Jelena MAROHNIC, "Ženska imena na predrimskim grčkim natpisima srednje Dalmacije", *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu*, Split, 2010., 187 – 198.
- Robert MATIJAŠIĆ, *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, Zagreb, 2009.
- Branko MATULIĆ, "Mozaička baština antičke Ise – nastanak i razvoj", *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu*, Split, 2010., 97 – 108.
- Mladen NIKOLANCI, "Epigraphica graeca nova et vetera in Dalmatia reperta", *Diadora*, 9, Zadar, 1980., 205 – 225.
- Grga NOVAK, "Isejska i rimska Salona", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 1949., 67 – 70.
- G. NOVAK, "Issa i isejska država", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 55, Split, 1955., 37 – 70.
- Duje RENDIĆ-MIOČEVIĆ, "Druzov boravak u Dalmaciji u svijetlu novog viškog natpisa", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 54, Split, 1952., 41 – 50.

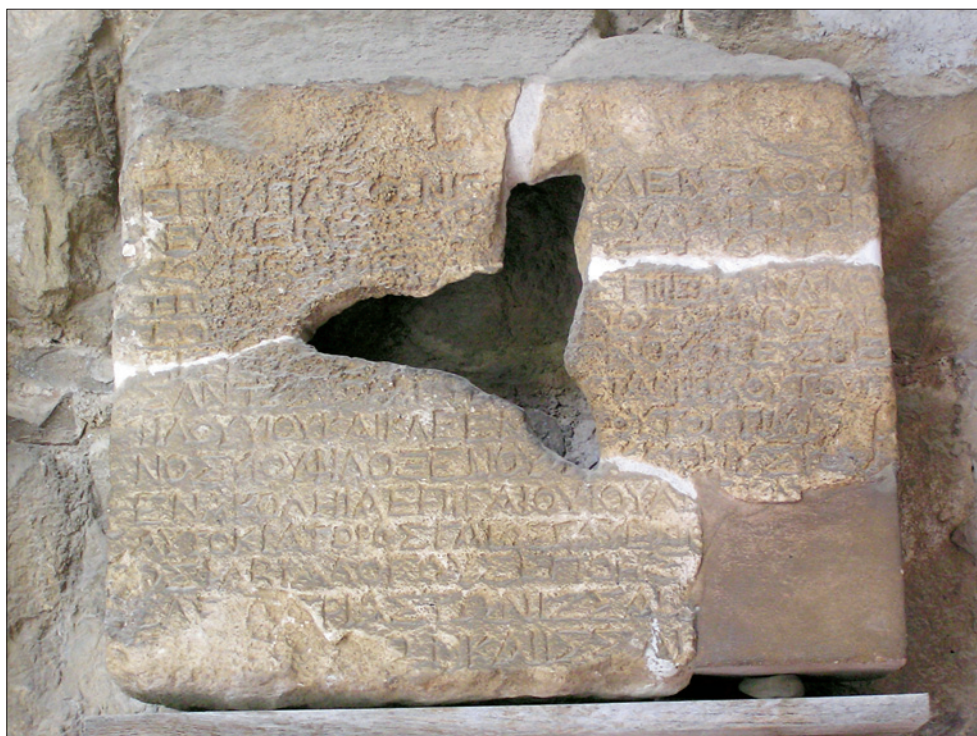

- D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, "Akvilejske uspomene na salonitanskim natpisima", *Dalmatia christiana – Opera omnia*, Zagreb – Split, 2011., 193 – 204.
- Mirjana SANADER, "O kultu Herkula u Hrvatskoj", *Opuscula Archaeologica*, 18, Zagreb, 1994., 87 – 114.
- Ernst SCHÖNBAUER, "Munizipien und Doppelbürgerschaft im Römerreicher", *IVRA, Rivista internazionale di diritto romano e antico*, 1, Napoli, 1950., 124 – 149.
- Marko SINOBAD, "Jupiter i njegovi štovatelji u svjetlu epigrafskih izvora na području Hrvatske", *Opuscula archaeologica*, 34, Zagreb, 2010., 145 – 228.
- Heikki SOLIN, "Analecta epigraphica CXCII – CXCVIII", *Actos – Acta Philologica Fennica*, 35, Helsinki, 2001., 189 – 241.
- Mate SUIĆ, "O municipalitetu antičke Salone", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 60, Split, 1963., 11 – 42.
- M. SUIĆ, "Pravni položaj grčkih gradova u Manijskom zalivu za rimske vladavine", *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske – Opera selecta*, Zadar, 1996a, 289 – 316.
- M. SUIĆ, "Marginalije uz isejsko poslanstvo Cezaru", *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske – Opera selecta*, Zadar, 1996b, 317 – 330.
- Jürgen UNTERMANN, "Venetisches in Dalmatien", *Godišnjak, Centar za balkanološka ispitivanja*, 7(5), 1970., 5 – 21.
- Paolo VISONÀ, "A New Latin Inscription from Issa Illyrici", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 57, 1984., 189 – 192.
- John Joseph WILKES, *Dalmatia*, 1969., London.
- Apolonio ZANELLA, "Rimski teatar u Visu", *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, Novi Sad, 1981., 53 – 65.
- Marin ZANINOVIĆ, "Novi latinski natpis iz Dola na otoku Hvaru", *Od Helena do Hrvata*, Zagreb, 1996., 93 – 101.
- M. ZANINOVIĆ, "Grčka podjela zemljišta na otoku Visu", *Opuscula Archaeologica*, 21, Zagreb, 1997., 77 – 84.
- M. ZANINOVIĆ, *Ilirsko pleme Delmati*, Šibenik, 2007.

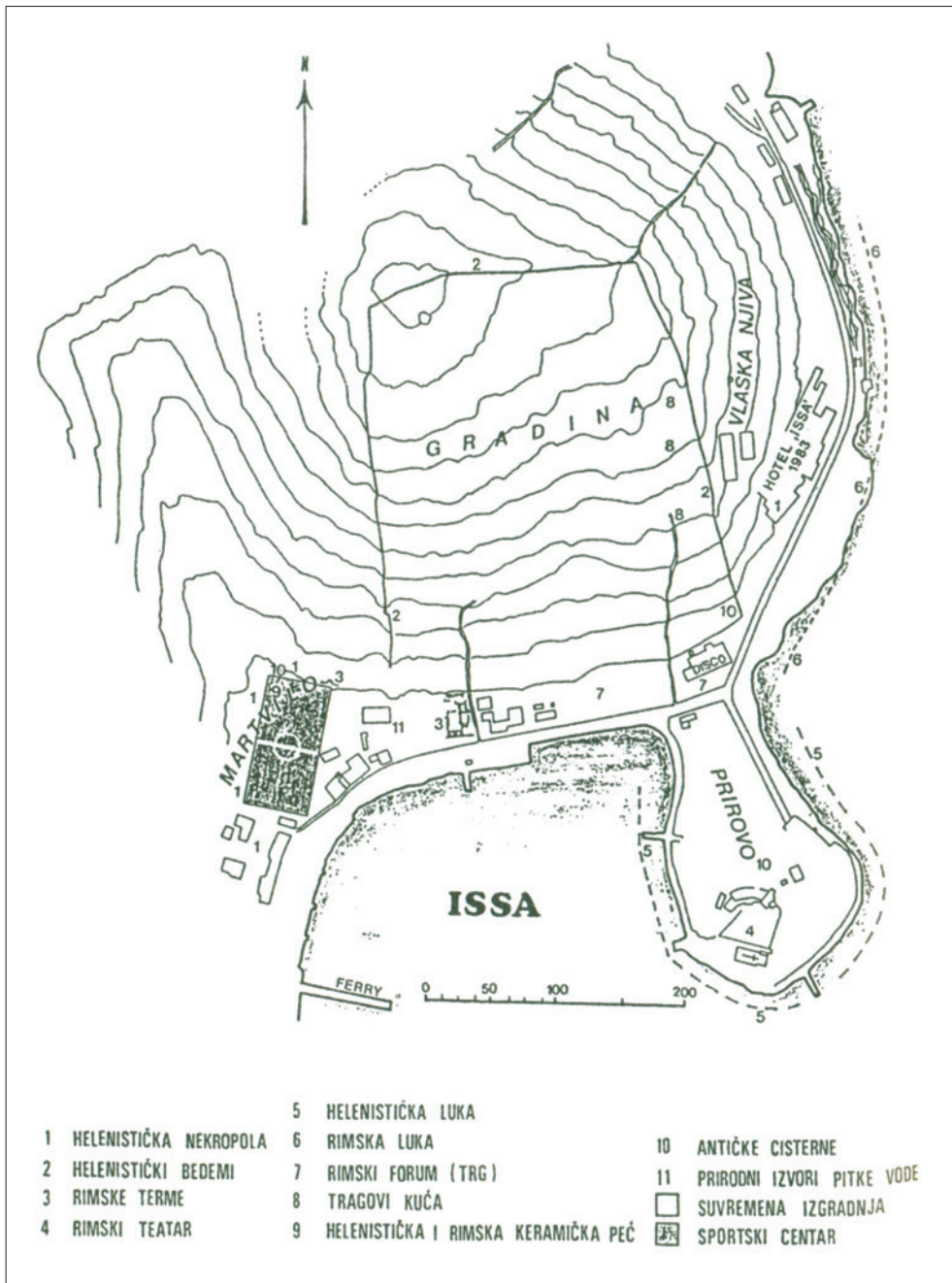

SLIKA 1. Položaj i veze Ise u odnosu na druge otoke i kopno na istočnoj obali Jadrana (preuzeto iz S. Čače – B. Kuntić-Makvić, 2010.).

SLIKA 2. Natpis napisan grčkim jezikom sačuvan u četiri fragmenta pronađenih u Saloni (Arheološki muzej u Splitu, snimio Ž. Miletić).

SLIKA 3. Tlocrt Ise s naznačenim položajima grčkih i rimskih ostataka (preuzeto iz B. Kirigin, 1996.).

SLIKA 4. Natpis o munificijenci Druza Mladeg s Visa (Arheološki muzej u Splitu, snimio Ž. Miletić).

SLIKA 5. Natpis na sarkofagu obitelji Albucija pronađen u Saloni (Arheološki muzej u Splitu, snimio Ž. Miletić).

Bruno BIJAĐIJA

A TRIBUTE TO THE DISCUSSION OF THE LEGAL STATUS
OF ISSA IN THE ROMAN ERA

SUMMARY

The paper discusses the municipal status of Issa in the Roman era. Many authors have dealt with this issue so far, yet it has remained unsolved even today. Some authors hold that Issa used to enjoy municipal right, while others believe that it had come under the jurisdiction of Salona. The paper encompasses the period ranging from the initial contact between Issa and Rome to Issa's position in the Province of Illyricum, and later in the Province of Dalmatia. From the aspect of historical events, urban planning, historical sources and epigraphy, it has been attempted to explain the legal status of Issa in the Roman era.

According to the available data, it seems that in mid 1st century B.C., Issa had no longer been a free polis – it became an integral part of the Province of Illyricum. Historical sources, architecture, epigraphic material and economy reveal that Issa had continued to exist during the imperial era. The majority of the inhabitants of the Roman Issa had Latin names, while the Greek onomastics was almost entirely unknown. The terms *oppidum*, *civium Romanorum* and *res publicae* are mentioned in connection with Issa, yet none of them may be brought into relation with the municipal independence thereof. The inscription on the sarcophagus of Albucius's family of Salona mentions decurions of both Issa and Salona. It is evident from the inscription that the two toponyms were treated separately, yet the question remains whether it was the same in practice. Tradition, economy and urban planning during the early principate speak in support of the municipal independence of Issa. However, as no inscription that would mention city officials of Issa has so far been found on the island of Vis, the problem of its independence remains unsolved.

Keywords: Issa; imperial cult; Albucius's sarcophagus; municipium; prefecture.